

I. Politiek geschiedenis - Histoire politique

KOEN AERTS

'Repressie zonder maat of einde?' De juridische reïntegratie van collaborateurs in de Belgische staat na de Tweede Wereldoorlog

Academia Press, Gent, 2014, 547 p.

De achterflap van dit boek van de Gentse historicus Koen Aerts zet een grote ambitie neer : de publicatie wordt expliciet gepresenteerd als een soort tweeluik met het standaardwerk van Luc Huyse en Steven Dhondt (*Onverwerkt Verleden*) uit 1991. Het thema van het doctoraatsonderzoek waaruit dit boek voortkomt, is inderdaad een vervolg op die klassieker.

Aerts behandelt de grote fase twee van wat in België nog altijd 'de repressie' heet en in alle andere landen in Europa gewoon de zuivering of bestraffing van collaboratie. Terwijl Huyse en Dhondt de heel zichtbare kern van de repressie belichten tijdens de sleuteljaren 1945-1950, richt dit boek zich vooral op wat daarna volgde; de manier waarop alle tijdens deze kernjaren genomen maatregelen werden afgebouwd, verzacht, hersteld of integendeel verder doorwerkten. Inderdaad moet de 're-integratie' uit de ondertitel van dit boek in strikt juridische zin worden begrepen : het gaat niet om een (sociaal) re-integratiebeleid maar om het van overheidswege ongedaan maken of 'herstellen' van straf- en sanctie-maatregelen die de Belgische staat ten aanzien van een deel van haar burgers nam.

Terwijl het leeuwendeel van dat bestraffen en sanctioneren niet meer dan drie jaren in beslag nam, bleek het moeizame remediëren van die maatregelen een kwestie van vele

decennia. Bovendien bleek de hele nasleep in tegenstelling tot het zichtbare moment van bestraffing zelf, veel meer een onzichtbaar gegeven. De implicatie van dat laatste moet hier toch even benadrukt worden. Ondanks het feit dat in dit land het amnestiedossier decennialang aanleiding gaf tot debatten, pamfletten en extreme politieke polarisering is het eigenlijk pas met dit boek dat voor het eerst een onderbouwd totaalzicht komt op de effecten van de repressie. Dat alleen al is eigenlijk een ontvullende vaststelling. Ministers bleken decennialang niet in staat om zelfs maar de cijfermatige basisinformatie te geven over het door hun administraties gevoerde beleid. Op basis waarvan is het zogenaamde amnestiedebat in dit land dan eigenlijk decennialang gevoerd?

Aerts vertrekt van de eenvoudige vraag om de aard, reikwijdte en duur van de bestraffing en sanctionering van de naoorlogse bestraffing te analyseren. Zoals meestal blijkt een eenvoudige vraag een complexe opdracht te verbergen. Aerts moest vaststellen dat het geheel aan straf- en sanctie-maatregelen tot vandaag nooit systematisch in kaart gebracht was; een noodzakelijke voorwaarde voor een consistente totaalanalyse. Dit leidt ertoe dat Aerts al snel de klassieke indeling van Huyse Dhondt opzij moest zetten. Sinds Huyse en Dhondt denken we bij naoorlogse repressie vooral aan de militaire rechtspraak, de burgerlijke epuratie, het getuigschrift van burgertrouw en de administratieve zuivering. Dit kader neemt eigenlijk gewoon het raamwerk van de bestraffing zelf over. Aerts ontdekte snel dat deze indeling een chaotisch kluwen aan overlappings verborg. Op basis van type sanctie/straf komt hij zo tot de categorieën vrijheidsberoving, de patrimoniale sancties (m.b.t. het vermogen), de exclusieve

sancties (verval van rechten en nationaliteit) en de zogenaamde clausulaire uitsluitingen (uitsluiting/bepanking in diensten/voordelen van de overheid). Deze wat technische categorisering illustreert meteen dat dit boek zich onderdompelt in complexe juridisch-technische materie. Het boek volgt strikt de indeling van deze categorieën. Het leidt tot een boek dat soms wat encyclopedisch aandoet, omdat elke maatregel (en het zijn er heel wat) soms detaillistisch wordt besproken. Niettemin blijft de rode draad van het boek altijd duidelijk zichtbaar.

Aerts toont aan dat de Belgische staat de militaire bestraffing vrij snel kon 'afsluiten' door de effecten ervan te beëindigen. Eind 1950 was bijna 95 procent van de met gevangenisstraf bestrafte collaborateurs vrijgelaten. Deze efficiënte aanpak was vooral mogelijk omdat de Belgische staat van oudsher al beschikte over een reeks beproefde instrumenten (zoals genade of vervroegde invrijheidstelling). Een 'afronding' bleek al een pak moeilijker waar het de vermogensbestrafing en de gevolgen van het verval van rechten betrof. Hier bleek de Belgische staat een reeks nieuwe maatregelen te hebben geïntroduceerd zonder de gevolgen vooraf helemaal goed te hebben ingeschat. Ook had ze niet ingeschat hoe de effecten ervan precies beheerd moesten worden. Aerts stelt minutieus vast dat rechtsherstel vaak helemaal niet betekende dat de effecten van bepaalde maatregelen automatisch ophielden of 'hersteld' werden. Bovendien troffen deze maatregelen een grote groep mensen. Niettemin kwam de Belgische staat ook hier, zij het op langere termijn en met horten en stoten, tot een globaal genomen vrij volledige invoering van formeel rechtsherstel.

Het hek bleek echter van de dam waar het de vierde categorie van maatregelen betrof: de (soms proactieve) uitsluitingen van bepaalde diensten of voordelen die de Belgische staat haar burgers aanbood. Verschillende ministeries of overheidsdiensten bleken autonoom te kunnen beslissen over reikwijdte en invulling van 'hun' uitsluitingsdomeinen, soms tegen de letter van de wet in. Er kwamen ook veel nieuwe uitsluitingen bij, soms al lang na het moment van de eigenlijke bestraffing. Dit leidde in het beste geval tot gebrek aan consistentie en in het ergste geval tot willekeur en overmatig zware bestraffing. Aerts spreekt in dit verband van een rechtstaat in 'overdrive'. Hij moet ook vaststellen dat de Belgische staat zichzelf blijkbaar onvoldoende kon corrigeren. Het instrument van rechtsherstel schoot hier structureel tekort.

De belangrijkste conclusie van Aerts is dat door een oncontroleerbaar cumulatief proces de Belgische staat zo een reeks maatregelen in het leven riep die een 'eeuwigdurend' karakter hadden en soms zelfs overdraagbaar waren op de kinderen van de getroffen. De Belgische staat creëerde dus een aparte subcategorie onder haar burgers – namelijk de inciviek – en dit ondanks het feit dat die categorie juridisch *as such* niet bestond. De rechtstaat ontspoorde hier dus. Dit gezegd zijnde, mag de andere grote conclusie van Aerts ook niet worden vergeten, en dat is dat het grootste deel van de bestraffing en sanctionering van collaboratie wel degelijk efficiënt, snel én massaal werd gecorrigeerd. De eindbalans van de repressie is wat dat betreft dus genuanceerd.

Het boek beschrijft een essentieel en (vreemd genoeg) onbekend deel van de naoorlogse

repressie in België. Het valt overigens op dat bij Aerts de tegenstelling Vlaanderen-Wallonië, toch nog altijd zo onvermijdelijk in alle Belgische repressieliteratuur inclusief *Onverwerkt Verleden*, eigenlijk zo goed als irrelevant wordt. Die tegenstelling wordt pas weer relevant als het gaat om symbolenkwesities. In een laatste deel plaatst Aerts zijn analyse in een bredere politieke context van debatten over amnestie en Vlaams-nationalistisch anti-Belgische revanchisme. Dat deel had gerust iets langer mogen zijn en dieper uitgewerkt.

De fragmentatie van kleine maatregelen, de gedecentraliseerde en semi-autonome toepassing van bepaalde maatregelen en het verlies aan overzicht en daaropvolgende verlies aan controle gebeurden volgens Aerts deels 'ongewild'. Ondanks 'nepotisme' of 'politiek misbruik' op lokaal niveau (het bewijs van burgertrouw bijvoorbeeld), was er geen centraal gestuurde politieke besluitvorming die afstuurde op de creatie van de inciviek als permanente categorie in de Belgische samenleving. Er was vooral de bijna technocratische administratieve logica in een gefragmenteerde staatsbureaucratie. Dit doet belangrijke vragen rijzen, met name over de uniciteit van deze ontsparing in de Belgische liberale rechtstraditie, alsook over de specificiteit ervan in internationaal perspectief. Dit boek van Aerts roept essentiële vragen op over het functioneren van de liberale rechtstaat na periodes van oorlog, dictatuur en bezetting. Zijn Aerts' conclusies over de lange nasleep van de zuivering in België te generaliseren voor periodes van transitie na oorlog/dictatuur? En op een meer algemeen niveau: hoe komen liberale staten er eigenlijk toe om bepaalde categorieën burgers rechten te ontnemen en op welke manier kunnen

staten die rechtsongelijkheid eventueel op een later moment ook weer herstellen? En hoe moeten we het interpreteren wanneer dit laatste decennialang niet gebeurde?

Het boek van Aerts is '*historian's history*'. Aerts had duidelijk geen zin compromissen te sluiten met een breder leespubliek. Hoewel voor mij niet helemaal duidelijk is wat een zogenaamd 'publieksboek' is, ben ik vrij zeker dat dit boek het niét is. Mijn enige grote kritische bedenking betreft dan ook eerder de vorm dan de inhoud. Het boek is niet altijd even leesbaar, zowel qua taalgebruik als qua structuur. De schoolse indeling komt soms wat rigide over (op p. 440 bijvoorbeeld, waar puntjes 4.5 t.e.m. 4.8 op één pagina passen). Het kon hier en daar zeker ook wat korter. Het boek bevat herhalingen, het is soms wat zwaar op de hand en de conclusies konden puntiger en duidelijker. Maar anderzijds werpt dit boek voor mij ook de vraag op of en hoe het dan anders zou kunnen. Het boek van Aerts is belangrijke geschiedenis over een complexe juridische materie met een grote politiek-maatschappelijke inzet. Dit heeft volgens mij uitdieping, argumentatie, volledigheid en breed bronnenkader nodig. Een interessante vraag werpt zich dus op of dit soort vernieuwend onderzoek überhaupt zou passen in wat sommigen begrijpen onder een publieksboek.

Hoe het ook zij: in dit zeldzame geval mag u de achterflap geloven. Het boek van Huyse en Dhondt uit 1991 wordt vandaag terecht beschouwd als een klassieker. Het boek van Aerts mag daar in de toekomst zonder verpinken naast gaan staan.

Nico Wouters